

UDK 811.163.42'282'22(497.5 Betina)

249(497.5 Betina)

Izvorni znanstveni članak

Primljen 12.9. 2015.

Prihvaćen za tisak 26.10. 2016.

Ivana Škevin

Sveučilište u Zadru

Između primarnog i sekundarnog znakovnog sustava: proces signifikacije i dinamika promjena crkvene semiosfere u Betini

Rad se bavi problematikom odnosa između primarnog i sekundarnog znakovnog sustava i stvaranja crkvene semiosfere kao semiotičkog prostora u koji je neki jezik uronjen i u interakciji s kojim funkcionira. U radu analiziramo crkvenu terminologiju kao primarni znakovni sustav u kojem su vidljivi romanski utjecaji i crkvene običaje, kao sekundarni sustav, većinom slavenskog kulturnog nasljeđa, koji su do polovice ili do kraja 20. stoljeća činili aktivan dio betinske crkvene semiosfere. Terensko istraživanje provedeno je u Betini, 2009. i 2010. godine kroz polustrukturirane razgovore s ispitanicima životne dobi između 60 i 85 godina. Kako bi se utvrdili jezični utjecaji i podrijetlo prikupljenih termina, jezična građa je etimološki analizirana, a zatim, kako bi se utvrdilo pripadaju li aktivnom ili pasivnom vokabularu Betine, nekim se leksičkim varijantama pristupilo metodom varijacijske lingvistike. Osnovnu teorijsku pozadinu rada čine postavke Moskovke i Tartuske semiotičke škole koja podrazumijeva uzajamnost jezika i kulture, a u analizi znakova primijenjeni su Peircov i Morrisov trijadni model. Cilj rada je utvrditi uzajamnost jezičnih i kulturnih promjena i u kolikoj mjeri kulturne promjene utječu na promjene primarnog znakovnog sustava i obrnuto. Istraživanje je pokazalo da uslijed promjene društvenog konteksta dolazi do kvantitativnih (termini izlaze iz uporabe) i kvalitativnih (termini mijenjaju značenje) promjena u primarnom znakovnom sustavu, te da se kompleksnost sekundarnog znakovnog sustava (crkvenih običaja) pojednostavnjuje.

Ključne riječi: semiosfera; semioza; crkvena terminologija; crkveni običaji; Betina.

1. Uvod

Semiotika kreće od pretpostavke da tekstovi nisu drugo doli različiti formalni mehanizmi zahvaljujući kojima kulture postoje i opstaju, neprestano komunicirajući i mijenjajući se. Ljudi svjesno upravljaju smislom razgovarajući međusobno a istovremeno stvaraju i bezbrojne druge sustave smisla poput hrane, odijevanja, uređivanja kuće, crkvenih običaja koje najčešće ne prepoznaju kao tekstove. Oni su sekundarni modelativni sustavi, sekundarni u odnosu na prirodan jezik kojega Lotman (2006: 136) naziva primarnim modelativnim sustavom. Prirodan je jezik dugo bio najproučavaniji jezik i s njime smo uspoređivali sve druge znakovne sustave, međutim, svaki fenomen može biti semiotički analiziran ako ima neku značenjsku vrijednost, ako ima ljudski i društveni smisao (Marrone 2011: XI). Ovaj rad se bavi problematikom odnosa između prvotnog i sekundarnih znakovnih sustava i stvaranja crkvene semiosfere kao semiotičkog prostora u koji je određeni jezik uronjen i u interakciji s kojim funkcionira. U radu analiziramo crkvenu terminologiju većinom romanske provenijencije, kao primarni znakovni sustav i crkvene običaje kao sekundarni sustav većinom slavenskoga kulturnog nasljeđa. Oni su do polovice ili do kraja 20. stoljeća, funkcionirajući kao tekst, kao “osnovni element svake kulture” (Lotman 2006: 46), činili aktivan dio te semiosfere. Rad, kroz sociosemiotičku perspektivu, prikazuje kako se društvo predstavlja, kako se održava i odražava u sustavima znakova koje samo, unutra sama sebe, proizvodi (Bertoša 2014: 9).

2. Cilj, metodologija i (ne)jezična građa

U radu je prikazana etimologija 80 crkvenih termina prikupljenih za vrijeme teren-skih istraživanja 2009. i 2010. godine u Betini, kroz polustrukturirane razgovore s ispitanicima životne dobi između 60 i 85 godina. Kako bi se pokazalo pripadaju li aktivnom ili pasivnom betinskom leksiku, u radu su prikazani i rezultati istraživanja provedenog 2014. godine s govornicima životne dobi između 22 i 40 godina (Škevin 2016) za vrijeme kojeg su, putem pripremljenog upitnika, ispitane neke od etimološki obrađenih leksičkih varijanti (*bublija, dontrina, dumplir, karutula, škarpular i taraban*). U radu se dakle koristi metodologija tradicionalnog i varijacijskog pristupa dijalektološkom korpusu, etimološke analize i semiotičkog pristupa jezičnim i nejezičnim pojavnostima.¹ Prikupljeni termini imenuju običaje obilježavanja

¹ Zbog specifičnosti svakog od analiziranih znakovnih sustava, a s ciljem njihovog što vjernijeg prikaza, bilo je neophodno kombinirati metode analize. “Društvo se u sociosemiotičkoj perspektivi promatra kao skup diskursa” (Bertoša 2014: 9), a svaki diskurs (primjerice, crkvena terminologija, dijalektalne varijante, uporabni predmeti, boje, glazba crkvenih zvona i dr.) ima specifične karakteristike koje često djelomice izmiču deskriptivnoj i analitičkoj moći metode. “Diskursi, dakle, prino-se obogaćivanju teorije, odnosno teorija (bilo da je riječ o semiotičkim teorijama, antropološkim,

nekih crkvenih blagdana, predmete u crkvi, predmete koji se koriste u liturgiji, dijele svećeničke odjeće ili pak one koji imenuju pripadnike uže župne i crkvene zajednice. Etimološki su analizirani kako bi se utvrdili utjecaji i rekonstruirale prilike u kojima je stvarana crkvena semiosfera. Teoretski okvir rada čine prvenstveno Lotmanove postavke o semiosferi i uzajamnosti jezika i kulture (Lotman 1998, 2006), a u analizi znakova primijenjeni su Peircov (1931) i Morrisov (1975) trijadni model.

Cilj rada je prikazati suodnos primarnog i sekundarnog znakovnog sustava, te načine na koje promjene semiotičkoga prostora utječu na promjene u jeziku, i obrnuto, kako jezične promjene mogu mijenjati i utjecati na znakovljivost semiotičkih prostora neke kulture.

3. Odnosi primarnog i sekundarnog znakovnog sustava u semiosferi

Locke i Saussure su jezik smatrali središnjim i najvažnijim ljudskim semiotičkim sustavom (Saussure 2000: 62; Jakobson 2008: 527), a Weinreich (1968: 164) je prirodni ljudski jezik nazvao semiotičkim fenomenom *par excellence*.

Tematika je semiotike priopćavanje bilo kakvih poruka, dok je područje lingvistike ograničeno na priopćavanje verbalnih poruka. Prema tome od tih dviju znanosti o čovjeku potonja je manjeg opsega. S druge strane svako ljudsko priopćavanje neverbalnih poruka pretpostavlja krug verbalnih poruka, bez obratne implikacije. (Jakobson 2008: 532)

Priklanjamo se Barthesovom viđenju odnosa semiologije² i lingvistike prema kojemu je lingvistika znanost koja semiologiji osigurava potrebna teoretska pomagala, instrumente i interpretativne kategorije neophodne znanosti o znakovima.³ Na

jezikoslovnim ili njihovim međusobnim sudjelovanjima). No, modeli opisa i analiza ne elaboriraju se iznova za svaki pojedinačni diskurs koji predstavlja korpus za analizu, nego djelomice postoje unaprijed i mogu biti primijenjeni za opis i analizu nekog određenog diskursa.” (Bertoša 2014: 78).

² U radu ravnopravno koristimo termine semiotika i semiologija, iako svjesni razlika, porijekla, utjecaja i pristupa, koje svaki od njih implicira. Nemoguće je prikloniti se samo jednom od termina jer citirajući različite, europske ili američke autore, potrebno je prenijeti citat u originalu.

³ U prvoj polovici 20. stoljeća lingvistika se toliko razvila da je postala referentna točka mnogih humanističkih znanosti. U tom razdoblju semiologija još nije postala autonomna disciplina. Kada Roland Barthes krajem pedesetih a početkom šezdesetih godina prikuplja ideje za stvaranje temelja nauka o znakovima, nailazi na više već isprobanih jezičnih modela, i primjenjujući ih na druge znakovne sustave, kao što su hrana, moda, arhitektura, preokreće Saussureovo viđenje semiologije kao šire i opće teorije o znakovima koje je lingvistika samo dio. Na taj način semiologija prestaje biti disciplina koja lingvistici omogućava i osigurava potrebna teoretska pomagala i instrumente (kao što je predviđao Saussure (2000: 62)), situacija se preokreće, a lingvistika postaje znanost koja se

taj način ne osporavamo autonomiju nejezičnih sustava već se koristimo lingvističkim instrumentima da bismo značenje znakova preveli iz nejezičnog u jezični kod.

Shvaćanje da su svi kulturni znakovni sustavi u odnosu prema jeziku drugotni, pa su glede semiotike posrijedi sekundarni znakovni sustavi, jedna je od središnjih teza Moskovke i Tartuske semiotičke škole (Lotman 1998, 2006). Obrazlažući je nešto drugačije, zastupa je i Benveniste (1969). Označavanjem jezika primarnim, a kulture i običaja sekundarnim znakovnim sustavom ne naglašavamo prioritet jezika nad kulturom, već iskazujemo da kultura ima drugačiji sustav komunikacije od jezika, što je ne čini manje izražajnom. Kulturna i jezična komunikacija su simultane i susljedne iako koriste drugačije kodove (Nöth 2004: 326). U takvom odnosu realizira se autonomija ali i uzajamnost svakog od znakovnih sustava. *Žudijska roba* kao primarni znak romanske provenijencije označava 'odjeću koju nose mladići obučeni kao rimski vojnici u Velikom tjednu', a kao sekundarni znak, odjeća određenih boja i kroja, upućuje na obilježavanje razdoblja uoči Uskrsa. Autonomija istraživanih sustava vidljiva je u činjenici da je etimološka analiza pokazala da elementi sustava imaju različitu pozadinu: romansku i slavensku.

Zašto govoreći o crkvi i pripadajućoj joj terminologiji koristimo termin semiosfera? Radi se o terminu koji je u semiotiku uveo Lotman, a odnosi se na "*semiotički prostor* u koji je svaki jezik uronjen i u interakciji s kojim funkcionira. Operativni i neodvojivi mehanizam – jedinica semioze - nije jedan jezik, već cijeli semiotički prostor pertinentan nekoj kulturi".⁴ Semiotički prostor odnosi se na sve aspekte ljudske egzistencije, kulturu, društvo, crkvu i običaje, načine zarade, prehrane i dr., koji kontekstualiziraju znakovne sustave. Taj prostor interpretiramo kao tekst, jer ga je potrebno imenovati, jer može imati značenje i ostvariti se u semiozi. Lotmanovim riječima, "vanjski događaji (...) ne utječu na čovjekovu svijest sve (...) dok ne dobiju semiotičku osmišljenost. Za čovjekovu misao postoji samo ono što ulazi u neki od njegovih jezika" (Lotman 1998: 159). U ovom radu semiosfera se odnosi na semiotički prostor u kojem funkcionira crkvena terminologija i pripadajući crkveni ili svjetovni obredi i običaji. Termini su nerazumljivi ako ih ne usporedimo s kulturom čiji su dio, a posebno s ponašanjem i potrebama osoba razdoblja u kojem je nastao (Lotman 2006: 162). Upravo su u tim usporedbama vidljive promjene semiosfere.

miologiji osigurava potrebna teoretska pomagala, instrumente i interpretativne kategorije neophodne znanosti o znakovima (Barthes 2002: XII-XIII).

³ Termin je predložio i u semiotiku kulture uveo ruski semiolog Jurij Mihajlovič Lotman godine 1984. Rad u kojem ga uvodi, s ruskog je na engleski preveden 2005. godine i nosi naslov *On the semiosphere* (Lotman 2005: 205).

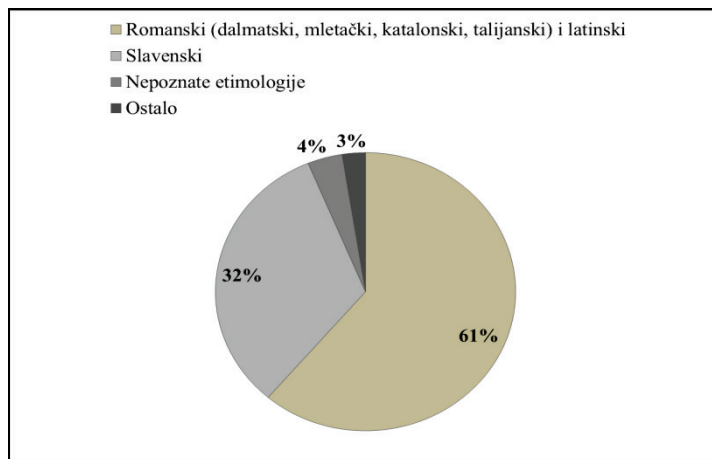
4. Jezična povijest Betine

Betina, smještena na otoku Murteru u srednjoj Dalmaciji, dijeli povijest i sudbinu sličnu onoj ostalih malih mjesta na Jadranu koji su stoljećima bili smješteni na samim granicama velikih kulturnih zona: slavenske i romanske. Betina se prvi put spominje kao naselje 1478. godine. Geografski ne pripada području koje se smatra dijelom dalmatskog jezičnog areala, što objašnjava zašto u aloglotiji betinskoga leksika, a donekle i u sintaksi, najveći udio imaju mletačke posuđenice. Mjesto jezičnog kontakta je dvojezični govornik. Prema nekim definicijama dvojezičnosti dovoljno je da govornik ima sposobnost da upotrijebi nekoliko rečenica na drugom jeziku ili čak da ih samo razumije kako bi se smatrao dvojezičnim. Po svoj prilici to je jedina razina dvojezičnosti koju su dosegli govornici Betine kao i govornici većine ostalih manjih otočkih i priobalnih mjesta istočnoga Jadrana. Mletački je utjecaj bio nedvojbeno jači u gradskim nego u seoskim središtima, a dvojezičnost seoskog stanovništva bila je isključivo receptivnog a ne produktivnog predznaka. Stanovništvo je govorilo hrvatski jezik, a prema potrebi je leksičke praznine u govoru popunjavalo posuđenicama iz mletačkoga, koje su vjerojatno bile dijalektalne posuđenice, točnije one koje nisu bile preuzete direktno iz nekog mletačkog varijeteta već posredstvom hrvatskih dvojezičnih govornika najbližeg gradskog središta, po svoj prilici iz mletačkog Zadra ili iz Šibenika. Jernejevim riječima: posuđivanje se odvijalo “in massima parte a orecchio” a prenosilo se “per bocca popolare” (Jernej 1956: 61).⁵ Za vrijeme i nakon stoljetnih romanskih utjecaja formirao se govor Betine koji pripada južnočakavskom ikavskom dijalektu. Izdvojiti ćemo karakterističnu osobinu konsonantskog sistema, konsekventnu zamjenu glasa *f* romanske provenijencije glasom *h*, koja se javlja u većem broju primjera poput *habricer* ili *kataha*. Izvori posuđivanja u Betini prikazani su na kraju rada u glosaru betinskih leksičkih varijanti koje imenuju elemente crkvene semiosfere. U nastavku prikazujemo rezultate u postotcima u svrhu prikaza odnosa podrijetla crkvenih termina. Analiza je pokazala (Graf 1.) da je od 80 analiziranih termina 61% romanskoga ili latinskoga podrijetla, a 32% slavenskoga.

⁵ Jernej smatra da su se mletačke riječi najčešće usvajale po sluhu (“in massima parte a orecchio”) i prenosile od jednog do drugog hrvatskog jezičnog govornika (koji su većinom bili govornici sa sela) (“per bocca popolare”).

Graf 1: Prikaz podrijetla termina u crkvenoj terminologiji Betine

5. Podrijetlo primarnog znakovnog sustava

U semiosferi crkve znakovi su jezični i nejezični a korisnici ih prenose različitim kanalima: od uditivnog (crkveni termin, napjev ili zvon crkvenih zvona), preko vizualnog (uređenje crkve i boja svećenikove odjeće) do društvenog (procesija, paljenja *koleda* ili *tarabana*). Upravo je crkvena semiosfera mjesto ispreplitanja tih jezičnih i nejezičnih znakova. Kada govorimo o nekom predmetu u crkvi npr., o *kandeliru*, njemu kao označitelju pridružujemo mentalnu sliku 'svijećnjaka od mesinga ili od bakra koji se nalazi na oltaru i koji može biti visok i do metra'. Međutim *kandelir* nije samo uporabni ili pak ukrasni predmet u crkvi. U bližem etimonu jezičnoga znaka *kandelir* vidljivi su mletački utjecaji a u njegovoj kontestualizaciji u određenom semiotičkom prostoru vidljiva je njegova funkcija: naime, *kandelir* ima važnu ulogu u blagdanskome uređenju crkve jer je njihov broj, veličina i način postavljanja govorio o važnosti blagdana koji se slavi. Etimološka analiza pokazala je da je više od polovice obrađenih termina romanskoga podrijetla. Dosadašnja istraživanja pokazala su da je zastupljenost posuđenica romanskoga podrijetla u varijetetima istočne jadranske obale općenito velika i da se radi većinom o intimnim posuđenicama preuzetima usmenim putem od strane većinom neobrazovanih govornika i govornika koji su poznavali mletački samo pasivno. Međutim, odnos i vrsta posuđenica u crkvenoj sferi je drugačiji i specifičniji nego u drugim sferama (primjerice pomorstva, ribarstva ili kućanstva). Crkvena semiosfera imala je drugačiji razvoj jer su u njoj utjecaji dolazili iz dvije točke iradijacije: iz Serenissime i iz Rima kao centra katoličke crkve. Leme romanskoga podrijetla koje su postale dio

sustava hrvatskoga standardnog jezika rezultat su kulturnog posuđivanja koje se odvijalo učenim i to većinom pisanim putem. Tako je primjerice *habricer* 'laik koji zajedno s ostala tri *habricera* upravlja crkvenom imovinom' vjerojatno intimna posuđenica iz mletačkog *fabricier* 'isto' (BOE 257). Isto možemo reći za *limozina*, *lemozina* 'milodar' koja preslikava mletački istoznačni oblik *lemòsina* (BOE 365) ili pak za *kataha* u značenju 'mrtvački odar' koji preslikava mletački model *catafalco* 'isto' (BOE 148). S druge strane su *baldahin* 'svod od finog ornamentiranog platna postavljen na četiri motke; nosi se iznad pokaznice s hostijom koju nosi svećenik za tjelovske procesije' (RGOM 48) (< tal. *baldacchino* 'tkanina iz Baldacca (Bagdada)' (HJP)) ili pak *mitra* 'stilizirana stožasta kapa biskupa, opata, kardinala, papa i episkopa; nose je pri bogoslužju' (< mlet. *mìtria*, *mitra* 'ukras koji biskupi nose na glavi' (BOE 419)) kulturne posuđenice koje se danas ravnopravno koriste i u hrvatskom standardnom kao i u jadranskim nestandardnim varijetetima. Etimološka analiza donosi zanimljive rezultate vezane za razlike u korištenju leksičkog materijala za imenovanje crkvenih termina izravno vezanih za liturgiju ili pak onih koji su proizašli iz svjetovnih običaja, a koji nisu izravno vezani za sakralni i liturgijski aspekt. Točnije, termini koji se odnose na sakralni i liturgijski aspekt većinom su romanskoga podrijetla, dok su oni koji se odnose na svjetovne običaje poput bojanja jaja za Uskrs (*črviti jaja*), paljenja *koleda*, *poklada* 'karnevala' ili *tara-bana* češće (ali ne uvijek) slavenskoga podrijetla. Rezultati analize govore o susljednosti stvaranja dvaju znakovnih sustava. Naime, govornici su leksičke praznine vezane za liturgijsku praksu popunjavali aloglotskim materijalom, da bi ih zatim ukorporirali u vlastite, slavenske običaje koje su imenovali, u većini slučajeva, domaćim leksičkim materijalom.

6. Semiotika crkvenih običaja i uređenja crkvenog prostora

Svaki je predmet, svaki običaj, događaj ili ponašanje potencijalan znak. Morris (1975: 20) je istaknuo da se semiotika ne bavi proučavanjem neke određene vrsti predmeta, već običnim predmetima, ukoliko (i samo ukoliko) sudjeluju u kakvom procesu semioze. *Znak* je, prema Peircovoj definiciji "nešto što nekome predstavlja nešto u nekom obliku, sposobnosti ili po nekom obilježju",⁶ a prema Škiljanu (1985: 8) je "svaki onaj fenomen koji za čovjeka predstavlja, označava neki drugi fenomen koji nije on sam". Broj *kandelira*, 'svijećnjaka' i veličina svijeća smješte-

⁶ "A sign stands for something to the idea which it produces, or modifies. Or, it is a vehicle conveying into the mind something from without. That for which it stands is called its object; that which it conveys, its meaning; and the idea to which it gives rise, its interpretant" (Peirce 1931: CP 1.339).

nih na glavnom i na sporednim oltarima ukazuje na važnost blagdana. Tako se za velike blagdane, poput Uskrsa i Božića, stavljaju tri reda *kandelira* na glavnom oltaru, u prvom redu nalaze se deblje i veće svijeće, u drugome tanje, a u trećemu najtanje. Peirceu je dimenzija signifikacije (ili interpretacije) presudno obilježena kategorijom navike, koja korisnika znaka pobuđuje na uspostavljanje relacije između nositelja znaka i njihovih značenja (Peirce 1931: CP 1.354, 1.369, 1.379, 1.390). Navici dodajemo intuiciju (psihološku kauzalnost) i tradiciju (društvenu kauzalnost)⁷ koja primatelju znaka govori da bi određeni predmet, uređenje crkve ili običaj mogao biti nositelj znaka, ali zbog nepostojanja navike primatelj ga ne zna pročitati već samo može nagađati. Interpretatori ne moraju nužno poznavati običaje i tradiciju, jer po intuiciji i po kulturno stečenoj navici prepoznaju da su sjaj i obilje znak svečanosti. U ovom slučaju, *kandeliri* i njihova raspodjela u crkvenom prostoru potencijalni su znakovi.

Semiotika je bojâ u katoličkoj crkvi jedna od najekspresivnijih načina neverbalnog komuniciranja koju intuitivno ili po tradiciji razumije većina interpretatora. Boja svećenikove *planite*, 'misnice', ukazuje na prirodu slavlja ili žalovanja⁸. Boje misnice od potencijalnih postaju aktualni znakovi⁹ kada ih kao znakovljive, po navici, intuiciji i tradiciji interpretiraju određeni primatelji. Osim bojom svećenikove *planite* za vrijeme crkvenog slavlja, u Betini, blagdani su se obilježavali i bojama ženskih *hacola* 'rubaca koje žene nose na glavi'. U drugoj polovici 20. stoljeća u vrijeme blagdana, Betinke su nosile bijele, žute, crvene *hacole* cvjetnog uzorka, koji su dio tradicionalne narodne nošnje. Na dan Božića nosile su crveni *hacol*, dan poslije, na Stipanju, žuti *hacol*, a treći dan Božića, na Ivanju bijeli *hacol*. Nakon mise pjevale su napjeve. Običaj obilježavanja Božićnog razdoblja bojom *hacola* prestao je; time su oni postali neaktualni znakovi. Interpretatori ih po intuiciji mogu percipirati kao potencijalne znakove, a kada bi postojali interpretatori (Betinjani starije generacije) koji bi ih prepoznavali kao znakovljive, semioza bi se ostvarila.

⁷ Psihološka i društvena kauzalnost termini su koje uvode i koriste Ogden i Richards (1923: 10-11). Tradicija se donekle preklapa s navikom, jer ona, po definiciji podrazumijeva 'ono što se uvriježilo, ubičajilo na nekom području tijekom duljega razdoblja' (HE) što znači da su interpretatori i/ili govornici određene društvene zajednice na nju navikli.

⁸ "Sadašnji propisi u rimskome obredu na Zapadu predviđaju crvenu boju na Cvjetnicu, Veliki petak, Nedjelju pedesetnice, na blagdane apostola, evanđelista i mučenika. Crveno priziva u svijest oganj Duha Svetoga, oganj ljubavi, sposobne voditi sve do prolijevanja krvi. Zelena je boja predviđena za takozvano "vrijeme kroz godinu", bilo svagdanima ili nedjeljom. U našoj kulturi zelena je boja ona koja – kako se obično kaže – odmara; ona izražava redovitost, trajan hod koji u sebi čuva nadu. Ljubičasta je boja prepoznatljiva boja došašća i korizme, kao i pokojničkih slavlja. (...) Bijela boja predviđena je za sve ostale blagdane ili spomene svetaca" (Šaško 2004: 503).

⁹ Morris (1975: 22) radi razliku između aktualnih i potencijalnih znakova, ali u kontekstu postojanja izoliranih znakova, sintatičke dimenzije semioze i odnosa znakova s drugim znakovima.

Mnogo prije, i iz drugih razloga, prestao je i običaj obilježavanja Velikog tjedna stvaranjem buke *tarabanom*,¹⁰ a još jedan način auditivne komunikacije bila je misa *pod tamburinom*. Naime, na Ivanju se, iz Sela išlo pješice na misu na groblju, u crkvu Gospe od Gradine, a cijelim putem do Gradine se *tamburalo*. Procesije su još jedan oblik obilježavanja blagdana koji se promijenio na više načina, a jedan od očitijih je činjenica da su procesije u određeno doba godine i na određene blagdane pohodile i blagoslivljale polja. Nekada se išlo i *gajetama* na kopno, gdje su blagoslivljane masline i druge kulture. Župnik više ne blagoslivlja polje jer život Betinjana više ne ovisi o primarnim djelatnostima (uzgoju voća i povrća) već prvenstveno o tercijarnim djelatnostima (turizmu). Promjenom društvenog konteksta znakovi se mijenjaju ili nestaju, a procesije su oblik društvene komunikacije i izričaj prioriteta neke društvene zajednice. One, i ostali spomenuti sekundarni znakovni sustavi potvrđuju da je jezik blagdana i običaja, jezik razdaljine koji nas povezuje s pretcima, dok je jezik svakodnevice jezik blizine koji nas povezuje sa suvremenicima (Asmann 1997: 25).

7. Semioza, komunikacija i varijacija primarnog ili sekundarnog sustava

Semioza je proces u kojemu znak razvija svoju djelotvornost. Pravi predmet semiotike prema Peirceu nisu znakovi o sebi, i nije komuniciranje, nego su to procesi semioze. Za neke semioza počinje tek s komunikacijom. Komunikacija je međutim samo poseban slučaj semioze, u kojoj sudjeluju neki *komunikator*, neki *znak*, odnosno *poruka* i neki *primatelj* (Nöth 2004: 235). Intencionalnost komunikacije mnogi autori nazivaju uvjetom komunikacije, dok se drugi, a među njima i Peirce, izjašnjavaju protiv tog kriterija. Glede nerječite i vizualne komunikacije ne može se uvijek održati uvjet intencionalnosti, iako su crkveni i svjetovni običaji nastali upravo da bi komunicirali. U ovome radu krećemo od postavke koja podrazumijeva permanentnost komunikacije, barem one u kojoj primatelj razumije znak, odnosno po-

¹⁰ Prenosimo u cijelosti opis ispitanika: “Na Veliki četvrtak, bili bi prije Drugog vatikanskog koncila, *tarabani*, pivalo bi se, svaka noćnica bi se skidala jedna svića, to je bila jedna svića koja je bila više onako na židovski i bilo je puno svić i skidala bi se po jedna, svaka noćnica skidala bi se jedna svića, kada bi se skinila zadnja onda bi počela taraban, šibon se tuče po banku i radija bi se štrepet. To bi se navečer odvijalo. Sada, otkad je novi vatikanski koncil, više toga nema i Božji greb se pravi u Veliki četvrtak, prije je sve bilo raskošno i bogato, sada je to skromno. Za vrime stare Jugoslavije, one prve, imali su mornarske uniforme iz austrijske mornarice, čuvari su imali bilo kakve gače, a majica je bila od uniforme, kolet, kapa, potle četrdesetih ili pedesetih, 1949. ili 1950., posli rata, se počelo opet čuvati. 1950. i neke prominila se roba, žudijska, sad imaju koplje a prije su bile drvene puške, a još prije su bile prave lovačke puške, znali su i pucati na Uskrsnuće, kad izajdu vanka”.

ruku, dakle zanima nas odnos znakova prema intepretatorima kojega Morris (1975: 22–23) naziva pragmatičkom dimenzijom semioze. On eksplicitno govori o trima razinama na kojima se znakovni procesi mogu promatrati: *sintaktičkoj*, *semantičkoj* i *pragmatičkoj razini*. Na sintaktičkoj razini utvrđuju se odnosi među znakovima, na drugoj relacije između znaka i njime označene pojave, a na trećoj utjecaj znaka na njegova primatelja, čovjeka. U ovom istraživanju orijentirali smo se na pragmatičku dimenziju znaka, tj. na njegov odnos prema interpretatoru koji je ključan za razumijevanje ali i za održavanje i očuvanje znakova sekundarnih znakovnih sustava. Zanima nas pragmatička razina, točnije utjecaj znaka na njegova primatelja kao i društvene pojave vezane za funkcioniranje znakova. Semioza može biti neostvorena zbog varijacije na različitim razinama: zbog gubitka znaka primarnog ili sekundarnog semiotičkog sustava, zbog gubitka predmeta referencije ili pak zbog gubitka interpretatora koji umiju uočiti povezanost između znaka i njegove referencije. Do toga najčešće dolazi zbog promjene društvenog konteksta (dakle, navike i tradicije) koja utječe na pragmatiku stvari. Da bi se razumio odnos između *nositelja znaka* i *predmeta referencije* potreban je kompetentan *interpretator* koji bi objasnio taj odnos. Interpretator ga izražava tako što upotrebljava riječ, sintagmu ili rečenicu kojom objašnjava da određeni znak prenosi određeno značenje. Značenje znaka, u nastavku rada, nazivamo *interpretant* (Volli 2003: 22).

7.1. Znakovljivost leksičkih varijanti, predmeta i običaja

Ne možemo sve termine popisane u glosaru smatrati znakovima. Neki su znakovljivi a neke ne zapažamo kao znakove. Neki predmeti ili običaji zasnivaju svoja značenja na svojim funkcijama, na svojoj korisnosti glede repertoara ljudskih potreba (Moles 1972: 48), a neki ne sudjeluju u procesu semioze. Signifikacija određenih elemenata crkvene semiosfere nalazi se u samome jezičnom znaku, u dijalektalnoj osobitosti, u etimološkom, a time i kulturološkom podrijetlu tih leksičkih varijanti: *bublija*, *črviti jaja*, *dontrina*, *gaštaldo*, *habricer*, *pršunata*. *Pršunata*, kao znak primarnog jezičnog sustava i kao dio betinskoga semiotičkog prostora, odnosi se na predmet referencije fritula, slastica koja se priprema u cijeloj Dalmaciji. Ona, u lokalnom, betinskom kontekstu ima za interpretanta 'fritule ili slatki uštipci *frigani* u ulju koji se pripremaju na pokladni utorak i na Badnjak i koje se u Betini zovu pršunate'. U interpretaciji u kontekstu betinskoga semiotičkog prostora, kojega je dio, i u niskoj frekvenciji uporabe ove lokalne leksičke varijante u odnosu na regionalnu i frekventniju varijantu *fritula*, stoji njezina kulturološka osobitost i signifikacija. Drugi, poput *kampanela*, *kolone*, *limozine* ili *tabernakula*, koriste se i u drugim dijalektalnim varijetetima, što ih čini konvencionalnijima i manje lokalno-

kulturološki i lokalno-jezično markiranima. U treću skupinu spadaju znakovi sekundarnog semiološkog sustava čija kontekstualizacija u prostoru, funkcija, uporaba i, naravno interpretatori, uvjetuju semiozu. Neki od tih znakova se ostvaruju u semiozi (*procesija, slava, škrabica, zlamenati se*), a neki ne jer se više ne koriste i današnji interpretatori ne razumiju odnos između znaka i predmeta referencije (*dumplir, maškul, redovina, taraban*). Predmet referencije je semiotički termin i on ne može postojati bez semioze, ali mogu postojati sami predmeti iako nema semioze (Morris 1975: 21). To znači da ako danas, neki (mlađi) stanovnik Betine vidi pjesmaricu ili knjigu iz koje se čitaju ili pjevaju poslanice, semioza, u kontekstu nekadašnje betinske kulture, se neće ostvariti jer on neće povezati *pištular*, kao nosioca znaka, s predmetom referencije niti će znati da se radi o predmetu kojega stariji govornici tako imenuju, koji je prije imao uporabnu funkciju ne samo u crkvenim obredima (koju ima i danas) nego i među *kantadurima na horu*. Dakle predmet, 'knjiga iz koje se čitaju poslanice' koristi se i dalje u crkvenim obredima, ali prestankom korištenja kulturno markiranog nositelja znaka, semioza se ne ostvaruje i sam semiotički prostor gubi na znakovljivosti. S druge strane, predmet 'bijeli čvrsti dio koji svećenik nosi oko vrata', većina će interpretatora prepoznati kao *kularin*, kao znak da je muškarac koji ga nosi svećenik ili bogoslov. Radi se o društveno dogovorenom, konvencionalnom i aktualnom znaku, kojega mlađi i stariji interpretatori zapažaju i interpretiraju kao znak. U betinskoj crkvenoj semiosferi danas postoje znakovi koji su bili društveno dogovoreni ali više nisu aktualni, pa ih (mlađi) stanovnici Betine više ne percipiraju kao znakove ili ih, ukoliko uoče njihovu znakovljivost, ne razumiju. Ovi primjeri potvrđuju da sama "društvena stvarnost nije dana neposredno, nego posredno: ona je strogo posredovana preko značenjskih učinaka" (Bertoša 2014: 9), koji se u slučaju *kularina* i *pršunata* ostvaruju, a u slučaju *pištulara* ne ostvaruju.

7.2. Jezici običaja: varijacija primarnog i sekundarnog sustava

Prijašnja istraživanja govora Betine (Škevin 2012, 2013, 2016), ukazala su na primjetne kvantitativne promjene u leksiku u smislu smanjene uporabe i slabijeg poznavanja određenih termina od strane mlađih govornika. Primjerice, postoji razlika u poznavanju dijalektalnih varijanti *bublija, dontrina, dumplir, karutula, škapular* i *taraban* među govornicima u dobi između 22-40 godina, u odnosu na govornike starije životne dobi (Tablica 1). Termine *taraban* i *dumplir* poznaje 14,28%, mlađih govornika, a ne koristi ih nijedan govornik, termin *škapular* poznaje 42,85% govornika, i isti taj postotak govornika ga i koristi (ako vidi predmet), termin *karutula* poznaje i koristi 57,14%, a termin *dontrina* poznaje 85,71% go-

vornika, ali ga ne koristi nijedan govornik. Termin *bublija* poznaju i koriste svi govornici.

Tablica 1: Poznavanje i uporaba dijalektalnih varijanti među govornicima životne dobi između 22–40 godina (Škevin 2016).

Br.	Leksem	Značenje	% ispitanika koji poznaju značenje varijante	% ispitanika koji koriste varijantu
1.	<i>bublija</i>	'uskrsna pogača'	100	100
2.	<i>dontrina</i>	'vjeronauk'	85,71	0
3.	<i>dumplir</i>	'velika voštana svijeća s drvenim izrezbarenim svijećnjakom, nosi se u procesiji'	14,28	0
4.	<i>karutula</i>	'uskrsna pogača u obliku pletenice, u koju se stavljalo kuhano jaje i koja se najčešće poklanjala djeci'	57,14	57,14
5.	<i>skapular</i>	'blagoslovljena sličica nekog sveca koja se nosila ušivena u krpu na vrpici oko vrata'	42,85	42,85
6.	<i>taraban</i>	'obilježavanje Velikog četvrtka stvaranjem buke na način da su vjernici tukli <i>šibon po banku</i> '	14,28	0

Sociolingvistička istraživanja pokazuju da, prema *principu istaknutosti*, one dijalektalne karakteristike koje govornik standardnoga jezika ili dijalekta, osjeća kao društveno neprihvatljive ili istaknute, tj. kao neku vrstu pogreške, prve nestaju iz dijalekta. Stigmatizirane ili istaknute karakteristike odlaze brže, a manje stigmatizirane ili neistaknutije sporije (Trudgill 1986). Primjer toga je varijanta *dontrina* 'vjeronauk', koju poznaje većina govornika, ali u komunikaciji koristi hrvatsku, manje istaknutu varijantu *vjeronauk*. Prema principu istaknutosti, *bublija*, termin slavensko-katalonskoga podrijetla, tipičan samo za govore otoka Murtera, trebao bi biti među leksičkim varijantama koje govornici poznaju i koriste manje. Međutim, ta je riječ i danas dio aktivnog betinskog vokabulara jer se tradicija pripreme *bublije* za Uskrs i dalje njeguje. Iako se za Uskrs priprema i *karutula*, 'uskrsna pogača u obliku pletenice, u koju se stavljalo kuhano jaje i koja bi se najčešće poklanjala djeci', ovaj termin dalmatske provenijencije, manje je poznat mlađim govornicima iz dva moguća razloga: priprema se rjeđe od *bublije* i zamijenjen je semantički prozirnijim hrvatskim terminom *pletunica*. Stoga bi s vremenom, u Peirceovoj trijadi,

na mjestu nositelja jezičnog znaka, umjesto *karutule* mogla stajati *pletenica*. Međutim, taj znak ne bi bio na isti način znakovljiv, niti bi bila ista njegova kulturološko-pragmatička signifikacija, jer se u stvarnosti semioza ostvarivala upravo u označitelju *karutula*, kao nositelju tradicije i običaja, a ne u označitelju *pletenica*, koji je upravo zbog svoje opće konvencionalnosti neznakovljiv, prenosi samo jedan aspekt znaka, njegov oblik, i u svojem interpretantu ne sadrži sva tradicijska i kulturološka značenja koja implicira dalmatski označitelj *karutula*. Iako se i *škapulari*, 'blagoslovljene sličice svetaca koje su se, ušivene u krpu, nosile na vrpici oko vrata', više ne koriste, za određeni broj govornika taj označitelj i dalje ima komunikacijsku i pragmatičku vrijednost ne samo kao označitelja predmeta već i označitelja tradicijske vrijednosti i običaja. I dalje postoji psihološka kauzalnost (intuicija da je taj predmet dio tradicije i običaja), a društvena kauzalnost se mijenja na način da je *škapular*, danas izgubio uporabnu i religioznu, ali je dobio tradicijsku vrijednost, i tako postao znakom (tradicije). Zbog promjene društvenog konteksta, nositelj znaka i predmet referencije (koji je sve rjeđi) ostaju isti, a interpretant se kvalitativno mijenja od 'blagoslovljena sličica nekog sveca koja se nosi ušivena u krpu na vrpici oko vrata' u 'blagoslovljena sličica nekog sveca koja se nekada nosila ušivena u krpu na vrpici oko vrata' (Slika 1).

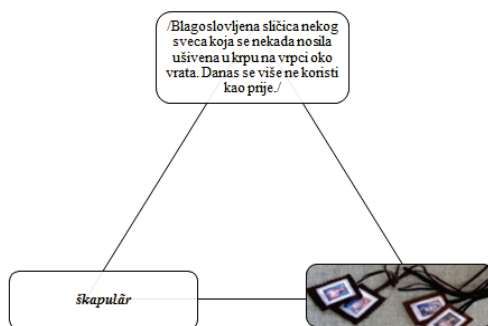
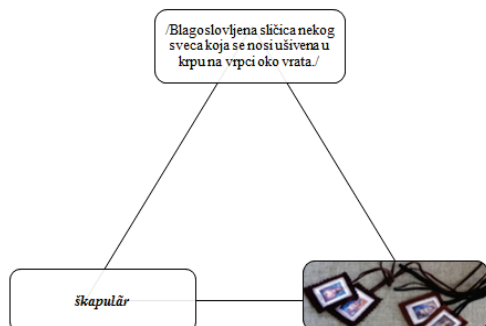
Habricer, kao primarni znak je dio aktivnog betinskog vokabulara. Promatramo li ga kao sekundarni znak, zaključujemo da se interpretant znaka promijenio, jer društveni položaj *habricera* u Betini nije više povlašten i značajan kao što je bio prije nekoliko desetljeća i jer je izgubio društvenu znakovljivost. Prestao je biti znakovljiv jer su predmet referencije i interpretant sadržajno postali isti, pa možemo reći da se semantička dimenzija znaka ostvarila, dok se nekadašnja pragmatička dimenzija promijenila (Slika 2.). Slične, kvalitativne gubitke u znakovljivosti bilježimo i u primjerima *gaštaldo* i *kantadur*. Naime, zbog promjene društvenog konteksta, koji utječe na interpretatora, došlo je do promjene u interpretaciji i u pragmatiki: interpretator drugačije interpretira znak ili ga uopće ne uspijeva interpretirati.

Ivana Škevin:
Između primarnog i sekundarnog znakovnog sustava:
procesi signifikacije i dinamika promjena crkvene semiosfere u Betini

Prikaz signifikacije *škapulāra* do kraja 20. st.

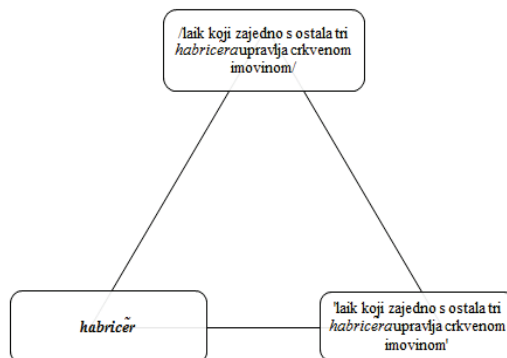
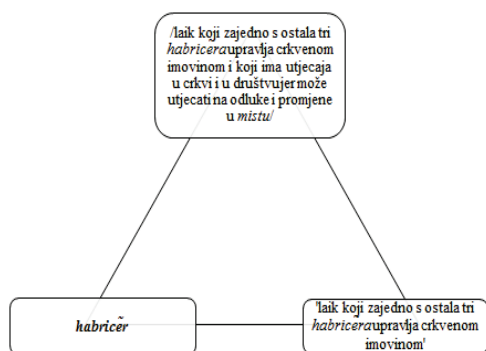
Prikaz aktualne signifikacije *škapulāra*

Slika 1: Semioza na primjeru *škapulara*

Prikaz signifikacije *habricēra* do kraja 20. st.

Prikaz aktualne signifikacije *habricēra*

Slika 2: Semioza na primjeru *habricera*

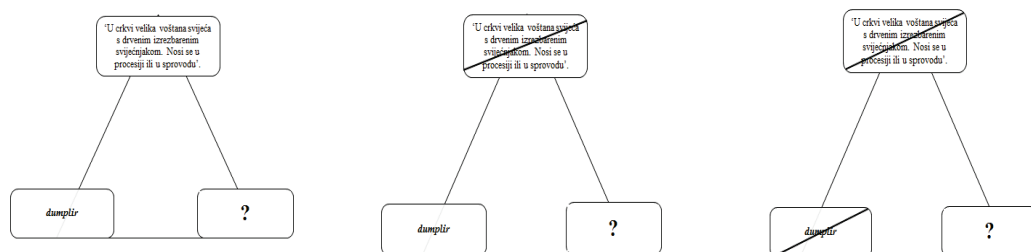
Iako dijalektološka istraživanja pokazuju da znak ili označitelj često nadžive svoj predmet referencije, primjeri poput *dumplira* (Slika 3.) pokazuju da uslijed gubitka referenta, s prestankom navike, interpretator ne može interpretirati znak, ne može se realizirati odnos između tri korelata, niti se može ostvariti semioza. Ista uzajamnost i susljednost primarnog i sekundarnog sustava vidljiva je i u primjeru *tarabana*, koji je i kao primarni i kao sekundarni znak izgubio svaku komunikacijsku vri-

jednost za mlade govornike Betine, upravo zato što je predmet njegove referencije, tj. crkveni običaj, nestao.

Predmet referencije znaka *dumplir* više ne postoji, ali i danas postoje govornici starije generacije koji imaju mentalnu sliku ovoga predmeta i mogu ga opisati.

S vremenom neće više postojati ni stariji ispitanici koji bi mogli uočiti povezanost između znaka i mentalne slike.

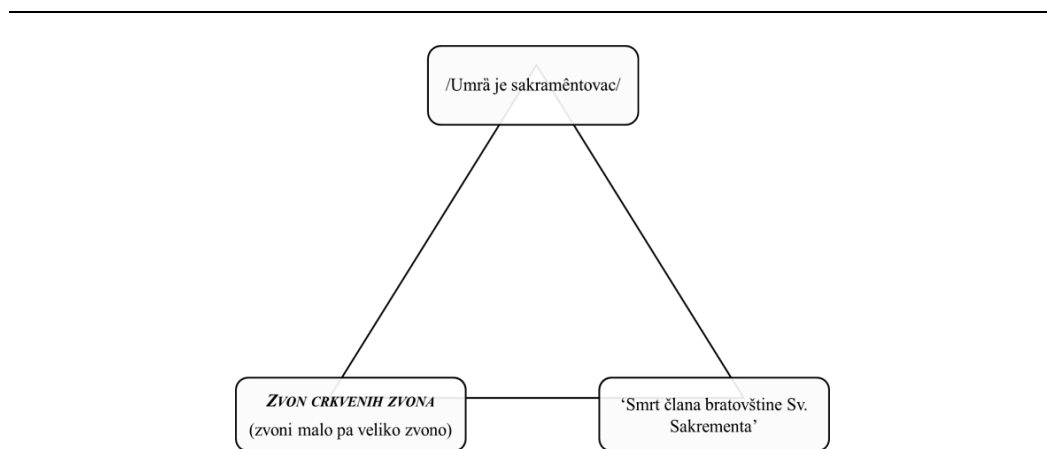
Kada predmet (referencije) nestane, komunikator i primatelj znaka ne mogu komunicirati. Predmet kao sekundarni znak, nema više utjecaja na primatelja znaka i semioza se ne može ostvariti. S vremenom nestaje i leksička varijanta, tj. znak primarnog znakovnog sustava.

Slika 3: Prikaz prestanka signifikacije i kvantitativnog gubitka primarnog i sekundarnog znaka na primjeru *dumplira*

7.3. Jezik crkvenih zvona: varijacija sekundarnog sustava

Crkveni običaji svojim postojanjem tekstualiziraju navike i potrebe ljudi. U jeziku crkvenih zvona vidi se kako kultura i društveni dogovor neverbalnom jeziku mogu dati bogat i artikuliran sadržaj. Jakobson (2008: 528) bi zvôn crkvenih zvona definirao kao inačicu semiotičkog sustava nastalu prijenosom govora u zvôn. Radi se o jeziku koji je bio u uporabi do kraja pedesetih, početka šezdesetih godina prošloga stoljeća i koji je bio rezultat dogovora između župnika, *habricera* i članova bratovštine, a koji su razumijeli i članovi šire crkvene zajednice, dakle mještani Betine. Prikazom tri korelata prema Peircovom modelu pokušat ćemo interpretirati jedan znak iz jezika crkvenih zvona (Slika 4).

Slika 4: Semioza *zvòna crkvenih zvòna*: prikaz signifikacije do sredine 20.stoljeća.

Znak ili nositelj znaka *grosso modo* odgovara onome što u lingvistici zovemo označiteljem i on je prema Peircovoj definiciji nešto što nekome predstavlja nešto u nekom obliku, sposobnosti ili po nekom obilježju. Kada je u Betini zvonilo malo pa veliko crkveno zvono Betinjanima je to bio znak da je umro član bratovštine Sv. Sakramenta. Međutim, da bi se razumio odnos između zvona i smrti potreban je kompetentan interpretator koji bi objasnio taj odnos. Tako će stari Betinjanin, kao interpretator znaka, reći: *Umrà je sakramèntovac* (a ne npr. *križevac*¹¹). Ova rečenica je ono što zovemo interpretant znaka (Vulli 2003: 22), dok je interpretator osoba koja uočava povezanost znaka i predmeta referencije, tj. označitelja i označenog i koja razumije da je umro sakramentovac a ne križevac. Promatrajući ovaj znak kroz prizmu danas potencijalnog interpretatora znaka zaključujemo da bi mu ovaj znak bio nerazumljiv. Tome je razlog nepostojanje navike, izumiranje tradicije i običaja i nepostojanje intuicije. Društveni se kontekst, koji određuje pragmatiku stvari, promijenio. Brzina novih oblika komunikacije (telefon koji je u Betini uveden 1972. godine, mobitel, sms, viber i mnogi dr.) pojednostavnili su kompleksnost sadržaja neverbalnih poruka i znakova. Primjerice, danas se u Betini zvone samo *Mrtvi zvon*, *Zdravo Marija* i *Slava*. Mrtvi zvon danas ima samo jedan jedini zvuk (udaranje malim zvonom) bez obzira na to tko je umro i koje bratovštine je bio član. To je današnjim stanovnicima dovoljno informacija jer će ostale, vrlo brzo, saznati kroz druge oblike komunikacije, što nije bilo moguće u vrijeme kada je taj jezik nastao.

¹¹ Križevac je član Bratovštine sv. Križa, a sakramentovac je član Bratovštine sv. Sakramenta.

7.4. *Dimenzije semioze u crkvenoj semiosferi: od uporabne k tradicijskoj znakovljivosti*

Sa stajališta vremenske relacije prema objektu, u povijesti su semiotike lučili među znakovima koji upućuju na sadašnjost, budućnost i prošlost (Nöth 2004: 143). Proučavani sekundarni, a manjim dijelom primarni, znakovni sustav crkvene semiosfere u Betini, u slučajevima kada ne čini dio ustaljenog crkvenog konvencionalnog znakovlja, često upućuje na prošlost (*dumplir, zvon crkvenih zvona, kantaduri, kolleda, redovina, taraban* i dr.). To znači da, i kada neki aspekti betinske kulture i društva još uvijek postoje, ako govornici ne znaju označitelje kojima bi imenovali te aspekte, i ako lokalni identitet i osobitost nisu jezično oblikovani, to je kao da i ne postoje u njihovoj misli. Također, ako su kulturološki i društveni aspekti ili predmeti nekog semiotičkog prostora izašli iz uporabe, neće dugo trebati da i označitelji čiji referent više ne postoji, nestanu. Uzmimo za primjer termine *argan, dumplir, gaštaldo, maškul, taraban*, čim ih opisujemo znači da se semantička dimenzija ostvarila, ali pragmatička, u pravom betinskom svakodnevnom kontekstu, se ne bi ostvarila ili bi se ostvarila samo kod govornika najstarije generacije. Sintaktička, kao odnos znaka prema drugim znakovima, i dalje postoji zato što čini dio crkvene semiosfere, ali i ta se uzajamnost, zbog društvenih promjena mijenja. Već smo spomenuli da je jezik nerazumljiv ako ga ne usporedimo s kulturom čiji je dio, a posebno s ponašanjem i potrebama osoba razdoblja u kojem je nastao. U vrijeme kada su nastali i kada su imenovani običaji ili predmeti imali su drugačije značenje i relevantnost od onoga koje imaju danas. Ne možemo tvrditi da uslijed promjene semiosfere, tj. društvenog konteksta koji određuje pragmatiku stvari i način na koji će određeni predmet, običaj ili termin djelovati na interpretatora, da svi znakovi nestaju, možemo reći da se kvalitativno mijenjaju i prilagođavaju kontekstu. Oni često od uporabnih predmeta ili običaja, preuzimaju tradicijsku znakovljivost, na način da se semantička dimenzija realizira (u smislu opisa uporabe znaka) ali je pragmatička drugačija, jer za današnjeg interpretatora znakovljivost nije uporabna nego tradicijska.

8. Zaključak

Namjera ovoga rada nije bila da se jeziku dâ apsolutni primat u tekstualiziranju svijeta nazivajući ga primarnim znakovnim sustavom. Namjera je prikazati suodnos ova dva znakovna sustava, kroz sociosemiotičku perspektivu i Peircov i Morrisov prikaz kroz tri, odnosno četiri korelata. Promjene bilo primarnog bilo sekundarnog znakovnog sustava sastavni su dio života svake semiosfere. Rad je pokazao da su

primarni i sekundarni znakovni sustavi u semiosferi uzajamni ali i autonomni. Uzajamnost je vidljiva u činjenici da promjena konteksta utječe ne promjenu jezika i obrnuto. Autonomija je vidljiva u tome da ipak, u nekim slučajevima riječ nadživi referent, ili pak da predmet bude imenovan novim jezičnim znakom koji u tom slučaju, ako se semioza uopće ostvari, gubi na signifikaciji “jer više nekome ne predstavlja nešto u nekom obliku, sposobnosti ili po nekom obilježju“ (*karutula, dontrina*). Istraživanje je pokazalo da se semiotička kompleksnost crkvenih običaja pojednostavljuje. Mnogi sekundarni jezici jednostavno su nestali ili su se zadržali u pojednostavljenom obliku: poput ograničavanja prolaska crkvenih procesija ili dekadencije znakovlja crkvenih zvona. Neki od njih su se prilagodili društvenim promjenama, pa su od znakova koji su imali i uporabnu vrijednost, postali znakovi tradicijskih vrijednosti (*hacol, kantadur, škapular* i dr.) ili su izgubili društvenu i tradicijsku znakovljivost (*habricer*). Čini se kao da u slučaju Betine drugotni znakovni sustavi ustupaju mjesto prirodnom jeziku upravo zato što ljudi svjesnije upravljaju smislom razgovarajući međusobno pa se potreba za simbolikom nejezičnih znakova gubi. Ono što ostaje konstantno i nepromijenjeno, bez obzira koji fenomen proučavamo, je činjenica da mlađi korisnici znakova na izravnije načine mijenjaju običaje a time i semiotičke prostore, dok stariji govornici teže stabilnosti i očuvanju tradicije. Kao što se mijenja primarni znakovni sustav, prirodan ljudski jezik, tako se mijenja i sekundarni. Dok arhaične riječi najčešće nadžive referenta, sekundarni, kulturološki znakovi ostaju samo dio kulturnog pamćenja. Proučavani sekundarni znakovni sustav crkvene semiosfere u Betini, u slučajevima kada ne čini dio ustaljenog crkvenog konvencionalnog znakovlja, često upućuje na prošlost. Neki su se od tih znakova očuvali kao dio kulturne sjećanja mjesta (*kandelir, škapular, karutula*) i svojom rijetkošću su postali tradicijski markirani a neki, poput *maškula, tarabana* ili jezika crkvenih zvona, potpuno su nestali.

9. Glosar

ārgan *m* 'orgulje u crkvi' < učenog podrijetla (JEtI I 22, SKOK I 58). Isto *harmonij*

baldahîn *m* 'svod od finog ornamentiranog platna postavljen na četiri motke; nosi se iznad pokaznice s hostijom koju nosi svećenik za tjelovske procesije' (RGOM 48) < tal. *baldacchino* 'tkanina iz Baldacca (Bagdada)' (HER 85)

bānak *m* 'klupa u crkvi' < mlet. *banco s.m.* 'panca, arnese di legno sul quale possono sedere più persone unite. Panca di Chiesa' (BOE 60).

barijāk *m* 'svečani ornamentirani stijeg s likom patrona župe ili likom nekog sveca'; 'stijeg bratovštine' (RGOM 50) < tur. *bayrak* < perz. *bayraq* (HER 92, v. *barjak*)

brāščina *ž*, **brātovština** *ž* 'crkvena laička udruga štovatelja nekoga sveca ili Majke Božje' < prasl. i stsl. *bratrъ* (HER 143, v. *brat*)

brēncati *nesvrš.* 'jednolično zvoniti tako da klatno udara samo o jednu stranu zvona' < prasl. *bręcati (HER 145, v. *brecati*)

bublja *ž* 'uskrsna pogača, ono što je drugdje u Dalmaciji *sīrnica*, *pīnca*' < općeslavensko *bub-* + katalonsko *ublija* = *bublja* (JEtI I 76-78).

būsula *ž* 'vestibul, veliki, staklom zatvoreni trijem na glavnim ulaznim vratima u crkvu' < mlet. *bussola (d'una porta)* 'riparo di legname che si pone davanti agli usci per diffendere la stanza dal freddo' (BOE 109).

cimatōrij *m* 'groblje'. Danas se češće koriste čakavska varijanta *grobje*, hrvatskog *groblje*. *Cimatōrij* se odnosi na cjelokupni kompleks groblja) < mlet. *cimiterio* (BOE 172)

časna *ž* 'časna sestra, redovnica' < prasl. i stsl. *čbstb* (HER 194, v. *čast*)

čdka *ž* 'veliki stakleni luster koji visi na stropu u sredini crkve'. „U betinskoj crkvi nikada nije bilo ovakvog lusteru“ (Ispitanik) < mlet. *chioca de cristal* 'lumiera' (BOE 167, JEtI I 117)

črviti (jaja) *nesvrš* 'bojati jaja za Uskrs' < *crv* < prasl. *črvъ stsl. *črvъ*. Riječ *cřv* je baltoslavenska riječ a prvotno značenje crva kao proizvođača crvene boje vidi se u denominalu *červiti* i *črviti* koji je potvrđen i u drugim jadranskim varijetetima. (Lorger 2011: 36). Betinjani jaja najčešće bojaju u kori od *kapule* koja im daje tamno crvenu boju.

čuvār Bđžjega grēba 'mladić obučen u žudijsku robu u razdoblju Velikog tjedna koji čuva Isusov grob' < *čubar* (< prasl. i stsl. *čuti* (HER 204) + *Bog* (< prasl. i stsl. *Bogъ* (HER 131)) + *greb* (< prasl. i stsl. *grobъ* (HER 407).

dontrīna *ž* 'vjeronauk' < tal. *dottrina* (JEtI I 130) 'lezioni di catechismo' (DELlcd)

dumplīr *m* 'u crkvi velika voštana svijeća s drvenim izrezbarenim svijećnjakom, nosi se u procesiji ili u sprovodu' < upitne etimologije. Vinja donosi: „očito je starije *dumplīr* 'velika voštana svijeća u crkvi', Vrgada“ (JEtI I 130).

đak *m* 'ministrant' < mađ. *zsák* (HER

288)

gaštâldo m, gaštâluc m 'sakristan, poslužitelj u crkvi' < mlet. *gastaldo* 'colui che cura ai negozii e alle possessioni altrui' (BOE 301).

habricēr m 'laik koji zajedno s ostala tri *habricēra* upravlja crkvenom imovinom' < mlet. *fabricier* 'curatore civile che amministra le rendite d'una chiesa' (BOE 257)

hacô(l) m 'rubac, marama koju žene nose na glavi'. Boja *hacola* govori je li žena udovica (crni) ili ne (najčešće smeđi ili modri), je li blagdan (crveni, žuti ili bijeli) < mlet. *faciòl* o *faziol* 'accappatoio, manto di pannolino che cuopre quasi tutta o buona parte d'una donna' (BOE 258)

harmônij m 'male orgulje u crkvi' < grč. *harmonía* 'skladan' (HER 422)

hôr m 'pjevački zbor, hor'; 'povišeni dio crkve gdje se smještaju *kantaduri*' < lat. CHORUS < grč. *chorós* 'ples, skupina plesača, zbor' (HER 612, v. *kor*)

kádinjak m 'kadionik, ukrašena metalna posuda koja služi za kađenje tamjanom u crkvi', **kaditi nesvrš** 'paljenjem tamjana širiti kâd u obredne svrhe' < prasl. i stsl. *kadъ* (HER 541, v. *kad*)

kampaně(l) m 'zvonik' < mlet. *campanièl, campanil* 'campanile, torre in cui stanno e si suonano le campane' (BOE 124).

kandèla ž 'manji svijećnjak u crkvi koji visi pred oltarom u kojemu gori uljana svijeća' < mlet. *candèla* 'svijeća, voštanica' (BOE 127)

kandelīr m 'svijećnjak od mesinga ili od bakra koji se nalazi na oltaru, mogu biti visoki i do metra' < mlet. *candelièr m* 'oggetto di metallo, di legno o di altro materiale che serve a sostenere una o più candele' (BOE 127)

kanèla ž 'udubljeni dio svijećnjaka u kojemu stoji voštanica' < mlet. *cànola* 'cannella della botte, quel legno bucato a guisa di bocciul di canna, per lo quale s'attigne il vino dalla botte' (BOE 129)

kantadūr m 'pjevač na horu'. Do 2013. godine *kantaduri su pivali Veliku misu*. Običaj je prestao jer su *kantaduri* bili muškarci starije životne dobi, pa je pjevanje u crkvi preuzeo mješoviti zbor mlade generacije. < mlet. *cantaòr m* 'cantatore, colui che fa professione di canto, che anche dicesi e meglio *cantore*' (BOE 129)

kantàti nesvrš 'pjevati' < mlet. *cantàr* 'isto' (BOE 129).

kàpa m 'mala crvena kapa koju nosi biskup' < tal. *cappa* (HER 552)

kapèla ž 'crkvice'; **kapèlica dem** 'manji izdvojeni prostor s križem ili kipom nekog sveca ili Majke Božje' < mlet. *capèla* 'luogo nelle chiese o nelle case, dove è situato l'altare per celebrare' (BOE 133)

karûtula ž 'uskrsna pogača u obliku pletenice, u koju se stavljalo kuhano jaje i koja bi se najčešće poklanjala djeci' < Skok ga izvodi iz lat. **carrucula* > tal. *carrucola* i naglašava da je to stara posuđenica "leksički relikv iz dalmatoromanskoga, jer pokazuje vlat. sinkopu penultime" (JEtI II 70).

katahã *m* 'mrtvački odar' < mlet. *catafalco* 'solèr da morto, catafalco' (BOE 148).

klèpac *m* 'klatno' < onom. prasl. **klepati* (HER 577-578)

kolèda *ž* 'velika vatra koja se pali na otvorenom uoči nekog blagdana' < stsl. *kolèda* 'Nova godina' < lat. *KALENDAE* 'prvi dan svakoga mjeseca' (HER 588)

kolèt *m* 'ovratnik košulje' < mlet. *colèto* *m* 'pezzuolo di pannolino finissimo che si portava al collo delle persone civili e che ora non è più in moda' (BOE 179)

kolòna *ž* 'stup u crkvi' < mlet. *colòna s.f.* 'sostegno notissimo' (BOE 180)

kòta *ž* 'svećenikova bijela obredna košulja s čipkama na donjem rubu i oko rubova rukava' < mlet. *cota dei preti* 'sopravveste degli ecclesiastici nell'esercitare i divini uffizii' (BOE 204).

křmina *ž* 'večera u čast pokojnika' < hrv. *křmine* 'gozba u čast pokojnika; daća, podušje, zadušnice' < lat. *CARMEN* 'pjesma' (HER 558, v. *karmine*)

kulār *m*, **kularîn** *m* 'ovratnik', 'bijeli čvrsti dio koji svećenik nosi oko vrata' < mlet. *colarîn* *m* 'quella parte della veste che cuopre e sta intorno al collo' (BOE 178)

kurât *m* 'svećenik' < njem. *Kurat*, tal. *curato* (HER 646)

limòzina *ž*, **lemòzina** *ž* 'milodar' < mlet. *lemòsina* (BOE 365)

libar *m* 'knjiga', 'molitvenik' < mlet. *libro* (BOE 369)

lumîn *m* 'žižak koji gori u čaši punoj ulja' < mlet. *lume* 'splendore' ili od *lumìn*

'tengono in camera un piccolo lumino o lumetino acceso' (BOE 377)

luzârij *m*, **ruzârij** *m* 'krunica' 'molitva Gospine krunice' < tal. *rosario* (SKOK II 174)

măškul *m* 'naprava za pucanje, domaće izrade, sastoji se od manjeg komada željeza s rupom u kojoj se nalazi prah koji bi se zapalio i iz kojeg bi pucalo' < mlet. *mascolo* *m* 'strumento di ferro che si carica con polvere da scoppio per fare strepito in occasione di solennità' (BOE 402).

măškare *žmn* 'karneval' < mlet. *mascara* 'maschera, faccia finta che più comunemente diciamo volto, e si dice anche per colui che porta la maschera sul volto' (BOE 401)

ministrânt *m* 'dječak koji pomaže svećeniku za vrijeme mise i drugih liturgijskih obreda' < lat. *MINISTER* 'sluga' (Her 745, v. *ministar*). Isto **đak**.

mîtra *ž* 'stilizirana stožasta kapa biskupa, opata, kardinala, papa i episkopa; nose je pri bogoslužju' < mlet. *mitria*, *mitra* 'ornamento che i vescovi ed altri portano in capo' (BOE 419).

năpovid *m* 'objava u crkvi o budućem sklapanju braka, s imenima mlade i mladoženje, u nedjelju uoči vjenčanja'. < NA- + PO- + prasl. i stsl. *věstb* (HER 791, v. *napovijedati*)

oltâr *m* < lat. *ALTAR* (E), *ALTARIUM* (HER 871)

pîsmarica *ž* 'pjesmarica' < prasl. **pěsma* (HER 954)

pîštula *ž* 'poslanica koja se pjeva ili čita

za vrijeme mise' (RGOM 200), *pištulār m* 'pjesmarica ili knjiga iz koje se čitaju ili pjevaju poslanice' < tal. *pistola* 'epistola, lettera' (DELlcd)

planīta ž 'misnica', 'jarmica, gornja svećenička roba bijele, žute, ljubičaste ili neke druge boje ovisno o prilici ili o blagdanu' < Vinja donosi da se radi o lemi koja se koristi na hrvatskoj strani Jadrana. Učenim putem iz liturgijske prakse, od srednjovjekovnog lat. PLANETA koja potječe iz grčke riječi koja ima značenje 'koji se okreće okolo' jer se jarmica može okretati oko tijela (JEtI III 50).

pluvijān m, *pluvijā m* 'liturgijsko odijelo kod večernjice, procesija i blagoslova; slično ogrtaču' < lat. PLUVIALIS 'kišni' (HER 963, v. *pluvijal*)

pòklad m, *pòkladi mmn* 'karneval, maškare' < PO- + prasl. **klasti* 'baciti, staviti, zbog običaja stavljanja maski' (HER 978)

pòp m 'svećenik' < prasl. i stsl. *popъ* (HER 991)

prèdika ž 'propovijed' < mlet. *predica* 'isto' (BOE 531)

prgatôrij m 'čistilište', koristi se većinom u molitvama i napjevima, npr. *Za duše prgatorija*. < mlet. *purgatorio* (BOE 541)

procèsija ž 'svečana povorka religioznog karaktera koju predvode svećenici, oko crkve ili drugim određenim putem, da se obilježe pojedini blagdani i isprosi Božja milost i pomoć' < lat. PROCESSIO (HER 1050).

propovîd m 'propovijed' < PRO- + PO- + *vestb* (HER 1061)

pršunāta ž 'fritule, slatki uštipci prženi u ulju. Pripremaju se na pokladni utorak i na Badnjak' < dalmatski < lat. FRIXORIA 'tava za prženje' (JEtI III 81, 82, 93)

propečē m 'propelo, raspelo' < PRO- + *propeti* (HER 1061 i HER 935, v. *penjati*)

raspélo m < RAZ + *pēti* 'napinjati, pokretati' (HER 1097, v. *raspeti* i HER 935, v. *penjati*)

redovīna ž 'godišnji prinos župniku'. "Pri je bila u naturi: smokve, drva, po' litre uja po glavi, oni koji su davali redovinu imali su privilegije, npr. muhti sprovod, samo misu bi platija. U ono doba svi su davali". (Ispitanik) < prasl. i stsl. **ređb* (HER 1115)

sakristīja ž 'prostorija uz crkvu ili unutar crkve u kojoj se drže stvari potrebne za bogoslužje', *sakreštān m* < srlat. SACRISTIA 'čuvar svetih stvari' (HER 1155), v. *gaštāldo m*, *gaštāluc m*

sigjč (*sa škropilom*) *m* dem. od *sīgaj m* 'limena posuda (vjedro) za nošenje vode s ručicom i s konopcem za vađenje vode iz bunara' < mlet. *secchio* 'secchio' (BOE 639, JEtI III 160)

slāviti nesvrš 'svečano zvoniti uoči ili za vrijeme blagdana'. Slavilo se ručno dvama zvonima tako da se ritmički udaralo klatnima po njima'. Danas se slavi automatski, pritiskom prekidača, jer su zvona električna. < prasl. i stsl. *slava* (HER 1202)

stīnj m 'fartilj' < hrv. *stijēnj* < prasl. i stsl. **stēna* 'zid' (HER 1239)

svīca ž 'svijeća' < prasl. **svētja* (HER 1264)

škapulār *m* 'blagoslovljena sličica nekog sveca koja se nosila ušivena u krpu na vrpici oko vrata' < mlet. *scapulario* 'capuccio da frate; ed anche certa parte dell'abito di alcuni religiosi' (BOE 619)

škrâbica *ž* 'kutija s otvorom za ubacivanje dobrotvornih priloga na izlazu iz crkve' < prasl. **skorbъja* (HER 1281)

škrôpionica *ž* 'posuda s posvećenom vodom', **škrôpilo** *m* 'kropilo' < prasl. **kropiti* (HER 1282, v. *škopiti*)

štôla *ž* 'dio crkvenog ruha, duguljast komad tkanine koji svećenik stavlja oko vrata i koji slobodno visi niz tijelo' < lat. < grč. *stolē* (HER 1242, v. *stola*)

švôra *ž* 'časna sestra' < mlet. *suor(a)* 'sorella' (BOE 723). U Betini se češće koristi termin *časna*.

tabernâkul *m* 'svetohranište; mjesto na oltaru s vratašcima u kojemu se pohranjuje Sveto otajstvo' < mlet. *tabernâcolo* 'la custodia dell'ostia consacrata' (BOE 728)

tarabân *m* vezujemo za vrijeme i običaje proslave blagdana prije Drugog Vatikanškog sabora (1962.-1965.). U Velikom tjednu, *taraban* se odnosio na stvaranje *štrepetâ* ('buke') na Veliki Četvrtak na način da su vjernici u crkvi "šibon tukli

po banku" (Ispitanik). U konzultiranoj literaturi ne nalazimo etimologiju pa prenosimo sljedeći opis iz Wikipedije: "the taraban (Ukrainian: тарабан) is a Ukrainian percussive folk instrument. The etymology of the term comes from a word meaning to make a lot of noise. The taraban consists of a wooden ring with a diameter of up to 50cm which has a skin (often made of dog or cat hide) tightened over both sides. The taraban is struck with the hand or a stick". (<http://en.wikipedia.org/wiki/Taraban>) (18.8.2015.)

velečâsni *m* 'svećenik' < VELE + čast < prasl. i stsl. *čbstь* (HER 1414)

zlâmenati se *svrš* 'prekrižiti se' < možda od *znamen* *m* 'biljeg, oznaka' < prasl. **znamę* (HER 1495)

žudijska rôba 'odjeća koju nose mladići obučeni kao rimski vojnici u Velikom tjednu' < Vinja donosi da je lik *Žudej/Žudij* stariji od *Žid* i *Židov* a kako je ograničen na obalne govore, može biti i dalmatski prežitak i refleks arhajskog venecijanskog *zudio* 'Giudeo' (JEtI III 78).

žûpa *ž*, **žûpnik** *m* < prasl. **župa* (HER 1511-1512)

Literatura

- Ančić, Nediljko Ante. 2014/2015. *Drugi vatikanski sabor: Kratak prikaz*. http://www.glas-koncila.hr/olimpijada-os/dmdocuments/Drugi_vatikanski_sabor_Kratki_prikaz.pdf (25.4.2015.).
- Anić, Vladimir; Brozović Rončević, Dunja; Goldstein, Ivo; Goldstein, Slavko; Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko; Pranjković, Ivo. 2004. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi liber. (HER)
- Assmann, Jan. 1997. *La memoria culturale: Scrittura, ricordo e identità politica nelle grandi civiltà antiche*. Torino: Einaudi.
- Auer, Paul; Frans Hinskens; Kerswill, Paul. 2005. The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations. U Auer, Paul; Hinskens, Frans; Kerswill, Paul (ur.), *Dialect change. Convergence and Divergence in European Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–51.
- Barthes, Roland. 2002. *Elementi di semiologia*. Torino: Einaudi.
- Benveniste, Émile. 1969. Sémiologie de la langue. *Semiotica* 1(1). 1–12.
- Bertoša, Mislava. 2014. *Od monarhijske reklame do queer lingvistike: Semiološki i jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Antibarbarus.
- Boerio, Giuseppe. 1998. *Dizionario del dialetto veneziano*. Firenze: Giunti. (BOE)
- Cortelazzo, Manlio; Zolli, Paolo. 1999. *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli. (DELlCd).
- Hrvatska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, [http://www. enciklopedija.hr](http://www.enciklopedija.hr) (HE) (1.3.2015.)
- Jakobson, Roman Josipovič. 2008. *O jeziku*. Zagreb: Disput.
- Jernej, Josip. 1995. Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni. *Studia Romanica Zagrabiensia* 1. 54-82.
- Juraga, Edo. 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter: Ogranak Matice hrvatske Murter; Šibenik: Županijski muzej Šibenik. (RGOM)
- Lorger, Srećko. 2011. Kermes, crvac - i još neka crvena bojila, *Anali Dubrovnik* 49. 27–76.
- Lotman, Jurij Michajlovič. 2006. *Tesi per una semiotica delle culture*. Roma: Meltemi.
- Lotman, Jurij Mihajlovič. 1998. *Kultura i eksplozija*. Zagreb: Alfa.
- Lotman, Jurij Mihajlovič. 2005. On the semiosphere. *Sign Systems Studies* 33(1). 215–239. <http://www.ut.ee/SOSE/sss/Lotman331.pdf>. (26. 1. 2015.)
- Marrone, Gianfranco. 2011. *Introduzione alla semiotica del testo*. Roma: Laterza.
- Moles, Abraham A. 1972. *Théorie des objets*. Paris: Ed. Universitaires.

- Morris, Charles W. 1975. *Osnove teorije o znacima*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Nöth, Winfried (2004). *Priručnik semiotike: Drugo, posve novoprerađeno i prošireno izdanje*. Zagreb: Ceres.
- Ogden, Charles Key; Richards, Ivor Armstrong. 1923. *The Meaning of Meaning*. New York: A Harvest Book, Harcourt, Brace & World, Inc.
- Peirce, Charles Sanders. 1931. *The collected papers of Charles Sanders Peirce. Volume 1*. Cambridge: Harvard University Press (Electronic Edition).
- Pezzini, Isabella; Sedda, Franciscu. 2004. Semiosfera. *Cultural Studies. It*. <http://www.studiculturali.it/dizionario/pdf/semiosfera.pdf> (24.8.2015.)
- Saussure, Ferdinand de. 2000. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor naklada.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU (SKOK, I, II, III).
- Šaško, Ivan. 2004. *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor*. Zagreb: Glas Koncila.
- Škevin, Ivana. 2012. Između arhaičnog (romanskog) i standardnog (hrvatskog) jezičnog elementa: koineizacija otočnih varijeteta. U Pon, Leonard; Karabalić, Vladimir; Cimer, Sanja (ur.), *Aktualna istraživanja u primjenjenoj lingvistici*. Osijek: HDPL: 171–184.
- Škevin, Ivana. 2013. Koineizacija iz semiotičkoga kuta, primjer betinskoga semiotičkog prostora. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 25(1). 167–180.
- Škevin, Ivana. 2016. Dialect levelling and changes in semiotic space. U Côté, Marie-Hélène; Knooihuizen, Remco; Nerbonne, John (ur.), *The future of dialects: Selected papers from Methods in Dialectology* (Language Variation 1), 281–304. Berlin: Language Science Press.
- Škiljan, Dubravko. 1985. *U pozadini znaka: Esej iz semiologije značenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- Vinja, Vojmir. 1998–2004. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, I–III. Zagreb: HAZU i Školska knjiga (JEti I, II, III).
- Volli, Ugo. 2003. *Manuale di semiotica*. Bari: Laterza.
- Weinreich, Uriel. 1968. Semantics and semiotics. U *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 14. New York: Macmillan, 164–169.

Ivana Škevin:
Između primarnog i sekundarnog znakovnog sustava:
procesi signifikacije i dinamika promjena crkvene semiosfere u Betini

The author's address:

Sveučilište u Zadru
Odjel za talijanistiku
Obala Petra Krešimira IV, 2
23 000 Zadar
E-mail: iskevin@unizd.hr

BETWEEN PRIMARY AND SECONDARY SEMIOTIC SYSTEM: SIGNIFICATION PROCESSES AND DYNAMICS OF CHANGE IN THE CHURCH SEMIOSPHERE OF BETINA

This paper discusses the relations between the primary and the secondary semiotic system and the creation of the church semiosphere as a semiotic space within which a determined language functions. The analysis was conducted on a selected corpus of 80 lexical variants that name different elements, objects or customs used in the church semiosphere of Betina. The study analyses the church terminology as the primary semiotic system, mostly of Romance or Latin origin (61%), and the church customs, as the secondary system, mostly of Slavic origin (32%). Both of the systems used to co-exist actively as text in Betina's church semiosphere until the middle or the end of the last century. The study, conducted in 2009 and 2010, involved semi-structured interviews with older speakers (age between 60-85). In order to determine language and cultural influences, the corpus has been etymologically analyzed, and, to determine whether the variants belong to passive or to active vocabulary of Betina, it was examined with the methods of variationist linguistics. The theoretical background of this study is the thesis of the Moscow and Tartu semiotic school that implies a reciprocity between language and culture. The starting point of this research is Lotman's assumption that, without the semiosphere — that is, the semiotic space of the culture in question — language not only does not function but does not exist. Accordingly, the current article deals with linguistic and semiological signs. To illustrate these points and to show our interest in the cognitive effect on the interpreter, the variants and their referents are represented through Peirce's and Morris's semiotic triangle. The semiotic triangle begins with an understanding of the sign as the primary element of any semiotic system. Strictly speaking, semiosis, and not the sign, is the proper object of semiotic study. The aim of this work is to determine and illustrate a reciprocal influence between language and culture. It has confirmed that one of the reasons of the language change is alteration and transformation of the semiosphere (of the social and cultural context) and that the change of language causes the transformation and change in the semiotic space of the culture in question.

Key words: semiosphere; semiosis; church terminology; church customs; Betina.